

Лекція № 3

Життєвий цикл сім'ї

Мета: дати поняття студентам про життєвий цикл сім'ї, познайомити з типологією сімей та характеристиками базових функцій сім'ї. Забезпечити засвоєння особливостей життєвого циклу сім'ї. Розвивати аналітичне мислення та понятійний апарат здобувачів фахової передвищої освіти з навчальної дисципліни «Психологія сімейних відносин». Виховувати поважливе ставлення до сім'ї, бажання використовувати знання як у професійній діяльності, так і в особистісному розвитку.

Мотивація мети: знайомство з життєвим циклом сім'ї сприяє формуванню розуміння студентами типових завдань кожної стадії, а також можливості усвідомити власні можливості для їх вирішення.

План

1. Характеристика базових функцій сім'ї.
2. Типологія сімей: альтернативні моделі
3. Поняття про життєвий цикл сім'ї та його релятивність.

Література

1. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
2. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 270 с.
3. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.
4. Психологія сучасної сім'ї: навч.посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с.

Ключові слова: нуклеарна сім'я, проблемна сім'я, соціально-неблагополучна родина, сім'ї наївно-споживацького типу, духовного типу сім'ї, фізичного типу з дозвільно-мандрівним і спортивно-оздоровчим різновидами, авторитарна сім'я, демократична сім'я, життєвий цикл сім'ї.

Засоби навчання: опорні схеми з теми лекції, Moodle, Padlet, відеоролики.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію 3;
- підготуватися до практичного заняття (див. Інструкцію до практичного заняття № 3);
- письмово розкрийте зміст тих родинних функцій, до виконання яких Ви залучались. Прикріпіть в Moodle.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Проаналізуйте основні напрями вітчизняної державної політики щодо підтримки інституту сім'ї та визначте їх ефективність.

2. Які сімейні цінності культивують сучасні засоби масової інформації?
3. Розкрийте переваги та недоліки шлюбу для особистості.
4. Порівняйте психологічні особливості зареєстрованого та незареєстрованого шлюбу.
5. Перерахуйте ознаки психологічно здорової та проблемної сім'ї.
6. Розкрийте типові психологічні проблеми неповної родини.
7. Проаналізуйте етапи життєвого циклу бездітної родини.
8. Опишіть Ваш образ ідеальної родини.
9. Охарактеризуйте власну генетичну родину за різними класифікаціями.

1.Характеристика базових функцій сім'ї

В процесі спільної життєдіяльності члени родини виконують ряд функцій, які визначаються їх потребами. Зазвичай у наукових класифікаціях фігурують певні сімейні функції, які називають традиційними. **Рис. 3.1. Традиційні функції сім'ї.**

Реалізація **господарсько-економічної функції** пов'язана з харчуванням сім'ї, придбанням і налаштуванням домашнього майна, одягу, взуття, впорядкування житла, створенням домашнього затишку, організацією життя та побуту сім'ї, формуванням і витратами домашнього бюджету.

Вже на початкових етапах життя молодій родині так звані домашні справи формують внутрішньо-сімейні відносини, створюють необхідні передумови формування родинної згуртованості, а також визначають можливі конфліктогенні області взаємостосунків.

Комунікативна функція є дуже важливою для родини, адже спілкування в ній носить найбільш близький і значущий характер. Ця функція втілюється через налагодження та підтримання ефективного спілкування у внутрішніх межах родини, а також організацію комунікації у зовнішніх межах родини (родичі, знайомі, громадські організації).

Рекреативна функція пов'язана з відпочинком, організацією дозвілля, турботою про здоров'я і емоційне благополуччя членів сім'ї.

Для молодого подружжя суттєвим є гармонійне забезпечення **сексуальної функції**, адже взаємне подружнє кохання в значній мірі залежить від характеру задоволення сексуальних потреб, особливостей їх регулювання. Відтак ця функція втілюється у організації стабільних взаємно приємних інтимних стосунків, а також турботі про сексуальне здоров'я членів подружньої пари.

Пов'язана з попередньою родинною функцією **репродуктивна**. Ця функція забезпечує продовження роду та зміцнення кохання і втілює ставлення подружжя до проблеми дітонародження, яка в нинішніх умовах часто пов'язана з суперечністю: визнання дітей чинником стабілізації сім'ї, але водночас джерелом невідворотних проблем (від неприйнятних умов для життєзабезпечення дітей до з часом деформованих подружніх взаємин). Тож

репродуктивна функція за сучасних умов включає в себе контроль дітонародження.

Освітньо-виховна функція полягає у задоволенні потреб в батьківстві і материнстві, контактах з дітьми, їх вихованні, самореалізації в нащадках. Ця функція забезпечує первинну соціалізацію дітей (їх родинне виховання у дошкільному дитинстві), а також супровід навчання дітей у альтернативних родині соціальних інститутах (дитсадок, школа й університет).

Регенеративна функція пов'язана із успадкуванням статусу, прізвища, майна, соціального становища. Сюди ж можна віднести і передачу якихось родинних цінностей, реліквій (від ювелірних прикрас до альбому з фотографіями).

Окрім традиційних функцій можна виділити й інші, які виникли в сучасній сім'ї. Так, розповсюдження шлюбів за мотивацією взаємності почуттів спричинило виникнення нової родинної функції – **психотерапевтичної**, яка реалізується через такі аспекти **Рис. 3.2. Аспекти реалізації психотерапевтичної родинної функції**

Подружнє та родинне щастя суттєво визначається дією цієї функції, тобто в даний час сімейне існування значно залежить від сформованості і стабільності близьких емоційних відносин.

2. Типологія сімей: альтернативні моделі

Капіталістичний лад змінив традиційну патріархальну родину на нуклеарну (від латинського «нуклеус» – ядро; термін запропонований американським соціологом Ж.П. Мурдоком в 1949 році).

Нуклеарна сім'я – родина, яка складається з базових членів сім'ї – чоловіка і дружини; може бути бездітною чи з дітьми.

Сучасна моногамна сім'я може мати декілька видів, типології яких відрізняються між собою за певними ознаками. Так, за **структурою родина може бути нуклеарною** (подружня пара з дітьми чи без них) і **розширеною** (подружня пара з дітьми і хто-небудь з родичів чоловіка або/і дружини, що проживає та залучений до побутової праці). Розповсюдженою є типологія родин за наявністю та кількістю дітей: **Рис. 3.3. Типологія сімей за кількістю дітей**

Беручи до уваги склад подружжя у нуклеарній родині з дітьми, отримуємо **поділ сімей на повні** (де наявні і чоловік, і дружина), **неповні** (дітей виховує хтось один із батьків) та **функціонально неповні** (формальна наявність обох батьків, але один із них фактично не займається вихованням дітей). **Рис. 3.4. Типологія простих сімей**

Залежно від наявності основного із батьків виділяють материнські і батьківські неповні сім'ї. За кількістю поколінь в родині розрізняють неповну просту (мати або батько з дитиною чи з декількома дітьми) і неповну розширену: мати (батько) з одним або декількома дітьми й іншими родичами.

У родині з дітьми вагомим чинником аналізу та підставою для типології стає характер їх виховання: **Рис. 3.5. Типологія сімей за характером виховання дітей**

Сприятливою вважається сім'я, де панує високий авторитет вихователів, у їх ставленні до дітей поєднується повага і вимогливість, нечасті конфлікти розв'язуються конструктивно, є власні традиції та ритуали.

Для **педагогічно слабкої родини** властиві низькі виховні характеристики, перевага віддається фізичному стану та самопочуттю дитини.

Проблемними називають сім'ї, в яких у подружжя відсутня єдність виховних вимог щодо дітей та нерозвинені вміння співробітництва, конфлікти набувають хронічного деструктивного характеру.

Найбільш негативний вплив на дітей несе **соціально-неблагополучна родина**, якій характерні низький культурний рівень членів сім'ї, вживання алкоголю, наркотиків одним або обома членами подружжя, соціально несприятлива поведінка.

Фігурує також **типологія сімей за характером провідних потреб**, куди відносяться **сім'ї наївно-споживацького типу** (провідними є фізіологічні та матеріальні потреби), **родини духовного типу** (домінує задоволення духовних потреб) з **інтелектуальним і культурним різновидами**, а також **сім'ї фізичного типу** (найбільш важливим підтримання хорошої фізичної форми та збереження здоров'я) з **дозвільно-мандрівним і спортивно-оздоровчим різновидами**.

Якщо в основу поділу покладено сімейний стаж подружжя, то виокремлюються такі типи родин: **Рис. 3.6. Типологія сімей за шлюбним стажем. Рис. 3.7. Типологія сімей за розподілом родинної влади.**

Авторитарна сім'я – родина, яка характеризується строгим, беззаперечним підкоренням одного шлюбного партнера іншому та дітей батькам.

У авторитарній сім'ї один із членів подружжя є монопольним главою, деспотичним господарем. Якщо це чоловік, то така родина називається патріархальною, якщо жінка – то матріархальною. Протилежною цій родині є **демократична**, у якій нема глави-деспота, проте є **лідер, причому чоловік може бути лідером в одних відносинах, а дружина – в інших, а в деяких життєвих ситуаціях лідерами можуть ставати і діти.**

Демократична сім'я – родина, що заснована на взаємній пошані її членів, на розподілі сімейних ролей відповідно до потреб конкретних обставин, на сумісному ухваленні всіх важливих рішень.

Професійна зайнятість обох членів подружжя, їх відносно рівний внесок в загальне господарство, юридична рівність членів сім'ї сприяють встановленню у ній егалітарних відносин. Сучасна нуклеарна родина стає егалітарною – рівноправним союзом, з рівною часткою прав і відповідальності всіх дорослих її членів, з достатньо незалежним становищем дітей.

Співвідносна з попередньою типологія родин за характером розподілу домашніх обов'язків: **Рис. 3.8. Види сімей за характером розподілу домашніх обов'язків**

Так, зазвичай авторитарна патріархальна родина співвідноситься з традиційною (домашні обов'язки в основному виконує жінка), натомість демократична родина водночас є колективістською (обов'язки виконуються спільно або по черзі). Якщо йдеться про несприятливі відносини і атмосферу в сім'ї, то виділяють **нестабільні родини**, для яких притаманний високий рівень незадоволеності обох членів подружжя сімейним життям, включаючи свою роль і становище в сім'ї, що приводить до непередбачуваності поведінки; **дезорганізовані родини**, у яких має місце виражене відставання сімейних відносин від загального рівня розвитку суспільства: пияцтво, наркоманія, архаїчні відносини грубого диктату, а внутрішньої єдності і контактів між членами сім'ї практично нема; **конфліктні сім'ї**, де наявна психологічна несумісність у подружжя або членів родини.

Найбільш складними різновидами у цій типології є: сім'я, що розпадається (надмірно загострена родинна конфліктна ситуація, фактично шлюб вже розпався, але подружжя продовжує жити разом, що вважається найбільшим психотравмувальним джерелом для дитини через тривалість стресової ситуації і призводить до порушень в розвитку її особистості); а також **сім'я, що розпалася** (ситуація, коли один з батьків живе окремо, але зберігає обмежені контакти з колишньою родиною і виконує ще частину функцій).

За соціально-рольовими ознаками та пріоритетами розрізняють традиційні, дітоцентриські і подружні родини, поява та домінування яких відображають історичний поступ розвитку інституту сім'ї. **Рис. 3.8. Типологія родин за ключовими пріоритетами**

В сучасних родинах ці типи існують паралельно, змішано, хоча і зберігаючи основні ознаки якогось типу. Якщо в традиційній сім'ї основою взаємостосунків є пошана до чоловіка і батька як головного авторитету, то в дітоцентриській такою об'єднувальною ланкою є щастя дитини. Відносини чоловіка і дружини у подружній родині є взаєминами рівноправних особистостей, що мають спільні чи узгоджені життєві та сімейні цінності, а народження та виховання дитини у такої подружньої пари є одним із ряду повноцінних родинних напрямків розвитку.

3. Поняття про життєвий цикл сім'ї та його релятивність

Сім'я – це система, яка постійно змінюється, має свою динаміку, що характеризується певними типовими стадіями, які складають життєвий цикл.

Життєвий цикл сім'ї – це історія життя сім'ї, її протяжність у часі, власна динаміка; повторюваність, що відображає регулярність сімейних подій.

Ідея про сімейні цикли започаткувалася в психології в 40-х роках ХХ століття, прийшовши з соціології. Поняття циклу розвитку сім'ї було використано вперше в **1948 році Е. Дювалль і Р. Хілом** на американській конференції по сімейному життю, де ними була зроблена доповідь про динаміку сімейної взаємодії.

Первинно було виявлено **24 стадії сімейного циклу**, надалі їх звели **7-8 типових стадій**.

Наразі існують різні класифікації етапів життєвого циклу сім'ї. При цьому основу класифікації складає специфіка завдань, які повинна вирішувати родина як група на кожному етапі для свого подальшого успішного функціонування. Зазвичай така періодизація базується на зміні місця дітей в сімейній структурі, що відображено у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Природно, що не будь-яку сім'ю можна розглядати через призму схеми, позаяк існують численні сімейні групи, які не підпадають ні в одну класифікацію. Зокрема, це інфертильні сім'ї, родини з різновіковими дітьми, подружжя, яке має дітей від попередніх шлюбів, неповні розширені сім'ї тощо. Однак спільною ознакою для будь-якої родини є необхідність вирішення завдань певної стадії життєвого циклу, від чого залежить подальше успішне функціонування сім'ї. **Рис. 3.9. Завдання родини з трьома дітьми різного віку**

Важливо, що розробка життєвого циклу сім'ї лише за ознакою народження і виховання дітей є обмеженою і тому не може вважатися єдино правильною, оскільки родина – це не тільки підсистеми батьків і дітей. Це, в першу чергу, підсистема подружніх взаємин, яка формально існує від її реєстрації до розірвання або припинення шлюбу.

Загальна характеристика основних етапів родинного життєвого циклу

Рис. 3.10. Основні стадії родинного життєвого циклу

Відповідно до розгортання родинного життєвого циклу можна виокремити **типові завдання та проблеми на різних стадіях**.

1. Одруження і стадія без дітей. Після весілля молодят чекає складний період пристосування до нового статусу – подружньої пари. На цій стадії подружня пара повинна:

- адаптуватись до змін соціального та родинного статусу,
- визначити зовнішні та внутрішні межі сім'ї: хто із знайомих чоловіка або дружини і як часто буде допущений у родину; наскільки дозволено перебування членів подружжя поза сім'єю без партнера; наскільки припустиме втручання в шлюб з боку батьків подружжя.

Шлюбна адаптація передбачає вироблення здатності молодят знаходити компроміси у всіх проблемних питаннях родинного життя, тому на цій стадії молоде подружжя проводить багато переговорів і вчиться домовлятися. Типовими проблемними «зонами» цієї стадії є: **Рис. 3.11. Типові проблемні питання першої стадії родинного життєвого циклу**

Під час обговорення молодятами перспектив дітонародження постає питання народження першої дитини і кількості дітей в сім'ї. Наразі багато молодих подружніх пар відкладають це питання на невизначений час. Якщо ж виявиться факт безпліддя когось з подружжя, тоді постають нові питання: лікування чи взяття прийомної дитини на виховання або ж, як альтернатива, розлучення і спроби створити іншу родину.

2. Молода сім'я з маленькими дітьми. Успішність проходження цієї стадії суттєво залежить від попередньої – наскільки гармонійно подружжя пройшло первинну адаптацію, а також від готовності подружньої пари до батьківства. Характерними ознаками цієї стадії є: **Рис. 3.12. Типові ознаки другої стадії родинного життєвого циклу**

На початку цієї стадії багато проблем виникає увзаєминах подружньої пари, згодом долучаються питання спілкування з близькими людьми у новому статусі (бабусями та дідусями). По мірі зростання дитини постають питання вибору для неї дошкільного виховного закладу, а згодом – підготовки до школи. Якщо мова йде про неповну родину, то для батька чи матері постає складне завдання – поєднувати професійну діяльність з побутовими проблемами та вихованням дитини.

3. Сім'я середнього віку з школярами. Час вступу дитини до школи може спровокувати родинну кризу, тому що якості дитини як продукт виховної діяльності батьків стають об'єктом зовнішнього соціального огляду (педагогів, інших батьків). Також подружжя усвідомлює, що дитина колись виросте і покине родину, а вони залишаться віч-на-віч один з одним. На цій стадії батьки вирішують проблеми: **Рис. 3.13. Типові проблеми третьої стадії родинного життєвого циклу**

Висновок

У більшості родин мають місце проблеми навчання та виховання дитини, які загострюються по мірі її дорослішання. Ця стадія зазвичай співпадає з апогеєм власної кар'єри батьків, тому душевному світу дитини надається менше уваги, дефіцит якої підліток поповнює серед ровесників. Іноді взагалі виникає проблема втрати дитиною авторитету батьків. Згодом постає ще одна важлива проблема – невідповідність надій, прогнозів батьків реальним особистісним якостям дитини юнацького віку. На цьому тлі у подружжя можуть з'явитися проблеми з їх власними батьками, які, старіючи, починають все частіше нездужати і вимагають всестороннього розвитку дитини, вибір заняття за інтересами та схильностями привчання дитини до домашніх обов'язків, їх розподілу, поєднанню з навчанням можливості

переходу в іншу школу (через переїзд або для поглибленого вивчення навчального предмету) перебудови ставлень батьків до дитини-підлітка, зміни стратегії його виховання 40 догляду. Середнє покоління, таким чином, переживає внутрішній родинний міжпоколінний тиск, який ускладнює родинні взаємини.

5. **Сім'я зрілого віку, яку залишають діти.** Переважно ця стадія родинного циклу співпадає з кризою середини життя, яку переживають члени подружжя. Часто в цей період життя чоловік чи дружина усвідомлює, що всупереч юнацьким мріям вище кар'єрними сходами вже не піднятися, і розчарування може відбитись на всю сім'ю, особливо на подружнього партнера. Водночас конструктивні наслідки переживання кризи середини життя породжують кристалізацію цінностей подружнього та родинного життя.

У **подружньоцентриській сім'ї** дорослість дітей сприймається як закономірний процес, що завершує їх соціалізацію і переключає інтереси членів подружжя на інші аспекти родинного життя. Якщо родина мала виражений **дітоцентриський характер**, то з дорослішанням і відходом дітей у самостійне життя між подружжям наростає емоційне відчуження, загострюються старі розбіжності та проблеми, рішення яких було відкладене через народження дітей. В сім'ях, де є тільки **один з батьків**, він може переживати відхід дитини як початок самотньої старості. Досягнення дітьми дорослості та їх одруження призводить до включення у родину нових її членів – невістки чи зятя, їх адаптації, розв'язання житлового питання для молодят. При появі внуків може постати проблема, чи має бабуся, якій ще далеко до виходу на пенсію, залишати роботу для їх догляду. Таким чином, головними завданнями цієї стадії є: **Рис. 3.14. Типові завдання четвертої стадії родинного життєвого циклу**

6. **Старіюча сім'я.**

На цій стадії зазвичай відбуваються суттєві соціально-рольові зміни щодо членів подружжя, перед якими постають завдання:

- пристосування до виходу на пенсію та зміна стилю життя,
- зміцнення шлюбних взаємин,
- догляд за шлюбним партнером.

Коли люди похилого віку виходять на пенсію або робота займає тільки частину їх часу, то поновлюються подружні відносини, додається новий зміст сімейним функціям (наприклад, виховна функція виражається участю у вихованні внуків). Через обмеження фінансових можливостей ймовірним є переїзд на нове місце проживання в іншу місцевість або в більш скромну оселю (в село, на дачу тощо). Вихід на пенсію й обмеження самореалізації можуть зробити перебування шлюбних партнерів один з одним проблемним

чи, навпаки, допомогти пристосуватися до життя на пенсії за рахунок інтенсивного спілкування, взаємного догляду, спільних інтересів.

6. Завершальна стадія життєвого циклу сім'ї.

Рис. 3.15. Типові завдання завершальної стадії родинного життєвого циклу

Овдовілий член подружжя часто змушений шукати прихисту у родині дорослих дітей. В цьому випадку самотня людина повинна змінювати свій життєвий стиль і мимовільно приймати спосіб життя, який пропонується їй дітьми. Іноді овдовіла людина вимушено переїздить з сім'ї однієї дитини до іншої, що погано позначається на фізичному і психічному стані стареньких. Бабуся чи дідусь, яких власні дорослі діти не балують увагою, шукає і знаходить утіху у внуках, компенсуючи цією прихильністю недолік емоційного тепла в родині. Трапляється, що знаходячись в сім'ї власних дітей, людина похилого віку болісно переживає свою психологічну ізоляцію від інших, бо зайняті своїми проблемами сини чи доньки мало цікавляться її думкою та самопочуттям. Як вихід з ситуації, щоб позбутися самотності і мати нагоду задовольняти потребу в спілкуванні з людьми свого покоління, овдовіла людина (здебільшого чоловік), не дивлячись на похилий вік, вступає в новий шлюб. Тоді може збільшуватися її емоційна і фізична дистанція з власними дітьми, аж до повного розриву взаємостосунків.